

BIBLIOTEKA
SHTETIT

81H.09

B.82.

KUR
flasim
për
poezinë

RAZI
BRAHIMI

891. P. 83. 0. 9.

B82

S

RAZI BRAHIMI

R

KUR
FLASIM
PER
POEZINE

Shënime kritike)

35914

SHTËPIA BOTUESE
«NAIM FRASHËRI»

KUR FLASIM PËR POEZINË

I

Qenka e vështirë të shkruash për poezinë edhe kur je, edhe kur nuk je poet. Sot është zor të gjesh ndonjë prej vjershëtarëve tanë, pa përjashtuar edhe më të rinjtë, që të mos ketë folur në vjershat e veta dhe, drejtpërdrejt ose tërthoraz, të mos ketë polemizuar me të tjerët për probleme të përgjithshme e të veçanta të poezisë, pa harruar të përmëndë, me të tallur ose me inat, kritikët e vërtetë apo të imagjinuar. Në gjykime të kësaj natyre ka edhe gjëra të thëna me mënçuri, sa herë që pasionet — aq të zakonshme për poetët — nuk kanë errësuar arësyen e fortë dhe nuk e kanë kthyer polemikën poetike në një arenë dëshirash për t'u imponuar, për t'u autoreklamuar dhe për të bërë të paqenën të qenë. Dhe, kur lexonjësi ndeshet me gjykime subjektiviste apo me deklarata patetike për vlera që nuk janë atëhere ai qesh e tallet me poetët, më keq nga ç'qeshin e tallen këta me njëri-tjetrin dhe me kritikët. Po nuk është rasti të zgjatemi shumë me këto hollësi, prej të cilave ç'është me vlerë do të mbetet, kurse të tjerat ose do të sheshohen, siç sheshon era grumbujt e rërës, ose do të kujtohen për të qeshur. Do të përpiqemi vetëm të parashtrijmë disa mendime për poezinë, duke përfituar prej diskutimit që ka çelur gazeta «Drita»¹⁾, në një kohë të qetë, prandaj

1) Është fjala për diskutimin e çelur nga gazeta «Drita» në vitin 1964, kushtuar problemeve të poezisë. Artikulli «Kur flasim për poezinë», që u shkrua për këtë diskutim, botohet i ripunuar.

mund të ndodhë, që shumë prej arsësimeve të këtij artikulli t'i kujtojnë lexonjësit atmosferën e zjarrtë të diskutimeve të ashpra, që u zhvilluan parvjet ndërmjet poetëve tanë të njohur. Në ato diskutime u thanë shumë mendime të çmueshme dhe u duk dëshira e përgjithshme që poezia jonë t'i shërbejë sa më mirë çështjes së revolucionit socialist, të ketë një fytyrë të përcaktuar kombëtare, të çlirohet prej rutinës, të theksojë karakterin e vet novator dhe të mënjanojë rrezikun e ndikimeve dekadente e formaliste. Krahas këtyre shqetësimeve të natyrsme e të drejta, në diskutime pati edhe njëanësi dhe subjektivizëm, që shpunë në përpjekje për të absolutizuar vlerat e një praktike krijonjëse dhe për të mohuar e përcëmuar — edhe duke i parodizuar — vlerat e praktikave të tjera. Një gjë e tillë vërtet i ndezi më shumë diskutimet, po edhe i kufizoi deri në një farë shkalle në anë formale, që mohoheshin e rekomandoheshin në mënyrë të prerë dhe pa asnjë tolerim, pa menduar që forma artistike (aq më tepër elementet metrike), në fund të fundit, janë vetëm një mjet që ndihmon komunikimin me lexonjësit, të cilit i jepet, nëpërmjet vargjeve, një brendi e caktuar ideo-emocionale, që buron nga vetë jeta, nga realiteti objektiv, që ndez frymëzimin dhe nxit fantazinë e poetëve. Në këtë kuptim, çështja e parë me rëndësi, që do të meritonte vëmendje, nuk do të ishte metrika (vargjet e rregullta klasike apo vargjet e lira), po burimi i poezisë dhe i brendisë së veprave poetike, prej të cilave përcaktohet edhe forma artistike, si konkretizim i tyre. Jeta, realiteti objektiv dhe bota e brendshme e njeriut përmban jo vetëm momentet poetike që frymëzojnë, po edhe elementet e ndikimit artistik, që për poezinë janë gjuha, muzikaliteti i shprehjes, ritmi dhe bazën logjike e psikologjike të gjithë kategoriave të stilistikës poetike. Prandaj, që të gjykohet drejt për poezinë dhe që të kuptohen e të shtrohen siç duhet problemet e saj, do të ishte e udhës të niseshim, jo nga poezia në vetvete, të marrë si diçka të shkëputur, bile, gjer në një farë mase, të feti-

shizuar, po nga raportet e saj me jetën dhe me shkallën e zhvillimit shoqëror e artistik të njerëzimit, prej të cilave lind dhe përcaktohet.

Thuhet, për shembull, që «*akësh vepër ka brendi të shëndoshë, po çalon nga forma*» ose «*ka formë të bukur, po çalon nga përmbajtja*». Nga pikëpamja formale këto karakterizime, që mbështeten në ndarjen shkollore të brendisë e të formës, duket sikur janë të drejta, ndërsa, në të vërtetë, mbase ngaqë nisen prej veprash të dobëta e pa rëndësi, ato mohojnë karakterin unik të veprës artistike, në të cilën brendia ekziston vetëm nëpërmjet formës (jashtë formës nuk mund të ketë asgjë, pra, as poezi), forma është mishërim i brendisë dhe këto dy komponentë, me lidhje të brendshme dialektike ndërmjet tyre, ndikojnë njëri-tjetrin, përcaktohen prej njëri-tjetrit dhe, kur bien në kontradiktë, e kapërcejnë njëri-tjetrin. Cilësia e re lind për shkak të brendisë së re, që e ndjen veten ngushtë brenda cageve të formave të vjetëruara dhe kërkon të shpërthejë, të gjejë forma më të përshtatshme të manifestimit të vet, të cilat përcaktohen kryekëput nga karakteri i brendisë, nga idealet shoqërore të poetit, nga predispozitat shpirtërore të tij, nga pikëpamjet estetike dhe nga lexonjësi, të cilit i drejtohet.

Brendia politike dhe ideologjike e veprave përcakton vlerën shoqërore të krijimtarisë poetike, po që të kthehet në poezi, nuk mjafton vetëm të zgjidhen fjalë të bukura, figura stilistike të goditura dhe rima të rralla, siç ndodh kur kemi të bëjmë me përpjekje stilizantësh, po, në radhë të parë, të kërkohen dhe të zbulohen momentet poetike të realitetit, që përbëjnë objektivitetin e poezisë dhe përcaktojnë manifestimet e jashtme të saj, të konceptohen ato në mënyrë të figurshme emocionale dhe pastaj të konkretizohen në vargje, natyra e të cilave nuk mund të jetë në kundërshtim me themelet objektive mbi të cilat ngrihet. Kështu, brendia e një vepre nuk mund të jetë «*poetike*», në qoftë se poeti nuk ka zbuluar momentet poetike të realitetit dhe forma e një vepre nuk mund të quhet shoqërisht e bukur dhe e mirë, në qoftë se, si mbartëse e një brendie dekadente, ushtron ndikim

depressiononjës e çoroditës te lexonjësit. Ndërsa përmbajtja ideologjike dhe politike është elementi më i rëndësishëm, që përcakton dobinë apo dëmin shoqëror të poezisë, sipas karakterit pozitiv ose negativ të ndikimit të saj, specifika emocionale e brendisë poetike përbën hallkën themelore të lidhjeve dialektike të përmbajtjes me formën, është shprehëse e karakterit unik të veprës artistike. Moskuptimi i kësaj të vërtete shpie në ndarjen artificiale të brendisë nga forma në kritikë, kurse në krijimtari, mosnjsja nga pozita të tilla, ka shpënë gjithnjë në krijimin e një poezie artificiale dhe me prirje stilizante.

Që t'u shmangemi teorizimeve, le të marrim si shembull poemën «Sinfoni pune» të Kolë Jakovës. Si brendi, — në kuptimin më të përgjithshëm të fjalës, — vepra nuk ka të sharë. Në të janë reflektuar edhe urrejtja për të kaluarën e zezë, edhe transformimet socialiste, edhe perspektiva historike dhe të gjitha këto janë përshkruar drejt, bile në të kanë gjetur të pasqyruar edhe jetën shqiptare, karakterin tonë kombëtar. Po të nisemi kështu, poemën «Sinfoni pune», vargjet e së cilës janë në rregull edhe metrikisht, do ta quanim një vepër shumë të mirë, ndërsa, sikur të synojmë që në veprat poetike të gjejmë poezinë, atëherë do të ndërronim mendim, mbasi realiteti në këtë poemë, megjithëse është reflektuar nga pozita të drejta, nuk është konceptuar e pasqyruar në mënyrë poetike emociononjëse, po në mënyrë të jashtme deskriptive, me logjikë, me zanat. Një gjë e tillë ka ndodhur se poeti nuk ka gjetur ato momente estetike të jetës dhe ato raporte emocionale të njerëzve ndaj realitetit, prej të cilave buron dhe përftohet poezia, si një formë e veçantë e mishërimit të të vërtetave shoqërore e politike. Duke munguar një konceptim i tillë artistik, puna krijonjëse e poetit është kufizuar vetëm në gjetjen dhe në zgjedhjen e figurave stilistike dhe në limimin e vargut për të paraqitur fakte e për të shprehur mendime, që janë paraqitur e janë shprehur edhe prej të tjerëve, me të tjera figura.

Ndryshe është poema «*Endërr industriale*» e Ismail Kadaresë, të cilën e kujtojmë në këtë çast, jo vetëm si

një realizim të vërtetë poetik, po edhe se është e frymëzuar nga i njëjti realitet me poemën «Sinfoni pune» dhe ka të njëjtën temë me të. «Ëndërr industriale» është bazuar në ato momente me rëndësi të realitetit tonë, që shprehin në mënyrë më emocionale zhvillimin socialist, luftën e të kundërtave dhe ngadhnjimin e së resë mbi të vjetrën dhe janë konceptuar këto në formë të figurshme poetike. Poeti ka zbuluar poezinë e jetës sonë dhe, ndërsa në rastin e parë kemi një përsëritje të vargëzuar të disa të vërtetave të njohura, të cilat i pranojmë si të tilla, në rastin e dytë, megjithëse e vërteta e përgjithshme është e njohur, jeta në poemë është reflektuar me emocionin e një zbulimi dhe ne ndjejmë se si vetë poeti përzihet në të vërtetat e jetës, kërkon, pohon dhe mohon, lufton dhe arrin të na japë një përfytyrim unik e të fuqishëm të transformimit socialist, nëpërmjet industrializimit.

Si përfundim, mund të themi se me zbulimin e momenteve poetike të jetës, nis poezia. Këto momente poetike janë të shumta dhe kanë karakter objektiv, po ky karakter objektiv i tyre, për t'u kthyer në vepër poetike, kalon nëpër ndërgjegjen e poetit, e cila nuk mund të jetë pasive ndaj ngacmimeve të jashtme, po tërhiqet prej atyre momenteve objektive, që pajtohen më mirë me natyrën e saj shoqërore. Poeti e sheh jetën *me sy shoqëror*, klasor dhe me këtë sy edhe e pasqyron dhe e interpreton. Në këtë aspekt ai nuk ndryshon nga sociologu. Nga ana tjetër, ndryshimi ndërmjet poetit dhe sociologut nuk nis me mjetet e shprehjes (të shkruarit në vargje, figurat stilistike, etj.), po me diçka më primare, më objektive, që përmbahet në vlerat estetike të vetë realitetit jetësor dhe, pastaj, në aftësinë për ta njohur e reflektuar këtë realitet në mënyrë emocionale e të figurshme, gjë që gjithashtu ka karakter shoqëror, megjithëse duket si manifestim thjesht personal i individualiteteve të ndryshme poetike. Emocionet, sidomos emocionet artistike, nuk mund të jenë të shkëputura nga përkatësia klasore, nga botëkuptimi dhe nga shkalla e zhvillimit të njerëzve.

Po a ka ndonjë kuptim ndarja e veprave poetike në

përmbajtje dhe në formë? Po të shohim rastet kur përdoret një ndarje e tillë, në artikujt kritikë do të vrehim se bëhet fjalë përgjithësisht për dobësitë stilistike në krijimet e poetëve tanë, për thurjen e vargjeve, për gjuhën dhe sintaksën poetike, për figurat e fjalës, etj. Këto mërrin si vlera ose si dobësi të formës, dhe, megjithëse nuk janë më kryesoret, ato janë elemente të formës dhe, si të tilla, ndikojnë në lindjen e kënaqësisë apo të pakënaqësisë estetike të lexonjësi. Ndërsa zbulimi, konceptimi dhe pasqyrimi poetik i realitetit kanë të bëjnë me shkallën e talentit, këto elemente kanë të bëjnë me njohjen e mjeshtërisë, me kulturën e të shkruarit, në qoftë se përjashtojmë rastet ekstreme të manierizmit formalist, kur përsosmëria e formës kthehet në mani të sëmurë ose të pseudomodernizmit, që ka disa herë për qëllim shkaktërrimin e formës, duke iu kundërvënë me kast aspiratave njerëzore për bukurinë.

Në një libër me vjersha ndeshëm në këto vargje:

«Vokabolar' — i izmave ja dha vargut tim këtë ritëm (!) — që, ku rrjedh vrrullshëm, ku ecën zvarrë. — Barbar — le të jem për metrikën, — do të më falë mësuasi im i parë, — por, për njerëzit, qofsha gjithmonë pishtar...»

Këto vargje, pavarësisht nga sa janë pasqyrim i vërtetë i pikësnyimeve artistike të vjershëtorit, shprehin një koncept shumë të dëmshëm, bile, të rrezikshëm për poezinë, koncept që e gjejmë të shprehur ose të reflektuar edhe në disa poetë të tjerë të rinj, të cilët të lënë përshtypjen se e quajnë kulturën e të shkruarit një «vjetërsirë» që u dashka flakur, një «pengesë borgjeze» për «shpërthimet» e tyre gjoja revolucionare. Dhe vihet re që ndër ne shkruhen shumë vjersha e poema, botohen vëllime me shumë faqe, bëhen disa herë reklamime të bujshme e pa baza. Po është e nevojshme të kuptohet se si poet nuk mund të jetë askush «pishtar për njerëzit», në qoftë se talentit apo aftësive naturale të tij nuk i shton punën e madhe e të mundimshme të artistit të fjalës, atë punë të lodhshme e shqetësonjëse, që kërkon mishërimi artistik i motiveve të jetës dhe që është vetë *natyra* e

dashtrë e poezisë. Dihet që gjysma e njerëzve, sipas përfundimeve të Pavllovit, janë artistë nga predispozitat naturale, po numri i artistëve nuk është aq i madh. Pa kulturë dhe pa punë të ndërgjegjshme nuk mund të shkruhet poezi e vërtetë. Ajo që shkruhet në mënyrë «barbare», edhe në qoftë se përmban poezi jete, humbet aftësinë komunikonjëse dhe vlerën e ndikimit estetik dhe edukativ.

Poezia jonë ka pasur mjeshtra të njohur të vargut. Në këto shënime do të përmëndnim Nolin — këtë mjeshtrë të përsosur të harmonizimit të trajtës me brendinë poetike. Le të krahasojmë, për shembull, «*Marshi i Krishtit*» me «*Marshi i Barabait*» ose «*Dragoi i Dragobisë*» me «*Syrgjin gjallë e syrgjin vdekur*». Dy vjershat e para, të njëjta në ndërtimin metrik, janë në kontrast me njëra-tjetrën, jo vetëm në kuptimin e tyre, në frymën hymnizonjëse të njerës e në karakterin demaskonjës të tjetrës, po edhe në tingullin e fjalës, në efektet akustike të vargut, me ndihmën e të cilave poeti ka theksuar brendinë e krijimeve të veta, i ka dhënë asaj trajtën që do ta shprehte në mënyrën më të plotë, më të efektshme, më ndikonjëse. Në vjersha të kësaj natyre *fjala-kuptim* e zgjedhur me mjeshtri është një me *fjalën-tingull*, *brendia poetike* ka gjetur mishërimin e plotë stilistik. Ose dy vjershat e tjera. Ndërsa «*Dragoi i Dragobisë*», jo vetëm me kuptimin, po edhe me ritmin e vargut dhe tingullin e fjalës jep portretin e luftëtarit dhe thekson natyrën luftarake të vjershës, «*Syrgjin gjallë...*», edhe me elementet formale, të krijojnë për bukuri portretin e intelektualit dhe duket sikur edhe kadenca e vargut, edhe tingulli i fjalës duan të nënvizojnë dhembjen për jetën në syrgjyn dhe për vdekjen në syrgjyn të Luigj Gurakuqit.

Morëm si shembull këto katër vjersha, që mund të krahasohen me njëra-tjetrën, se përndryshe do të përmëndnim të gjitha krijimet e mrekullueshme të Nolit: «*Rent, or marathonomak*» e «*Anës lumenjve*», «*Krishti me kamzhikun*» e «*Moisiu në mal*», «*Plak topall e ashik*» e çdo tjetër. Po t'i vëmë veshin ritmit të «*Moisiut në mal*», do të ndjejmë ngjitjen përpjetë malit të shkretë, etj. U

zgjatëm me Nolin në këto shënime për poezinë e sotme, se kemi përshtypjen që poetët tani — qoftë ata që ngrihen kundër «robërisë» së metrikës, qoftë ata që e respektojnë atë, — rrallë na kënaqin me vepra ku mund të shohim gjithë aftësitë shprehëse të gjuhës sonë të pasur, gjithë muzikalitetin dhe ëmbëlsinë e saj, gjithë ato mundësi të shprehjes së figurshme e të ndërtimit të harmonishëm të veprave. Shkruhet shumë, po nuk janë të shumta ato krijime poetike që do të dëshironim t'i mësonim përmendsh e t'i merrnim me vete. Sigurisht këtu s'kemi të bëjmë vetëm me vlerat formale të poezisë, po, nga ana tjetër, nuk mund të mohojmë rëndësinë e tyre ndikonjëse, bile, edhe edukative do të thoshnim. Se, në qoftë se e shkruajmë bukur gjuhën amtare, a nuk e shton kjo dashurinë për të, për popullin, për Atdheun, a nuk na edukon estetikisht?

Nuk është puna këtu, siç mendojnë disa, te «vargjet e lira» dhe te «vargjet e matura», po te mishërimi sa më ndikonjës i ndjenjave dhe i mendimeve në trajta të gjetura me mjeshtëri, te transplantimi në vargje të bukura i vlerave estetike të realitetit, se poezia ekziston, jo vetëm se ekzistojnë anët dhe momentet poetike të jetës, që janë primare, po se ekzistojnë edhe mundësitë dhe mjetet e veçanta të shprehjes poetike, që e dallojnë poezinë nga gjinitë e tjera letrare.

Edhe disa fjalë për brendinë poetike. Zhdanovi ka thënë dikur se «çdo gjë gjeniale është e thjeshtë, po jo çdo gjë e thjeshtë është gjeniale». I përmendëm këto fjalë, se edhe në këtë drejtim, diskutimi i sotëm për poezinë dhe vetë praktika letrare na lë përshtypjen se po konkretizohen dy tendenca të kundërta ekstreme e të gabuara, pikërisht se duan të përjashtojnë e t'i kundërvihen kategorikisht njëra-tjetrës. *Tendenca e parë*, që është edhe më e vjetra dhe më e përhapura, është *tendenca e thjeshtëzimit*, sipas së cilës, gjoja në emër të karakterit popullor të poezisë, thjeshtësia, nga një vlerë estetike kthehet në një vulgaritet, përlligj varfërinë e brendisë poetike të veprave, mungesën e frymëzimit, ndjekjen epigonale të traditës, standardet dhe shablonet letrare, artificialitetin e